

הרב יעקב ישראל כהן שליט"א
בני ברק

דין כתיבת עשרת בני המן במגילת י"א שיטין, כ"א שיטין, ומ"ב שיטין

על פי מסכת סופרים והכי גרסין איש
בראש שיטה ואת בסוף השיטה עכ"ל. וכן
העתיק באו"ז סי' שע"ג ובהג"א סוף פ"ק
דמגילה. וז"ל הרא"ש בתוס' מגילה ט"ז
ע"ב. וכן בירושלמי יש דאיש בראש
השיטה ואת בסוף השיטה ופרשנדתא
בראש השיטה האחרת. ומשמע דמפרש
נמי כפי' ר"י.

אמנם בא"ח הלכות מגילה אות י"ז-י"ח
פירש דאיש בריש דפא היינו
ראש הדף למעלה וכן עשרת בסוף הדף
למטה, ומה שאמרו ואת בסופה היינו
בסוף השיטה. ומלבד שהוא דוחק לפרש
דברי הירושלמי כן, הנה מאחר שדעת כל
גדולי הראשונים שלא כדבריו וכן העתיק
הב"י נראה דאין לחוש לזה. וכן כתב
הגר"א בשו"ע, ועשה מגילה שלו עפ"ז
כמש"כ בנ"א ומע"ר. והסכים עמו החת"ס
בתשובה קפ"ט ק"ץ. וכן עשה מעשה
במגילה שלו (כמש"כ בסדור חת"ס
במנהגי חודשי אדר). גם הבית אפרים
תשובה ע' האריך בזה ומסיק דהעיקר
כהגר"א, אלא שכתב דיש למנהג על מה
שיסמוך וכן יש לעשות לכתחילה שלא
לשנות המנהג.

עתה ראיתי בתשב"ץ ח"ג תשובה רע"ג
דפי' הירושלמי כמש"כ הא"ח.
אלא שמוכח שלא היה לפניו המ"ס. ולכן

א) ירושלמי פ"ג ה"ז א"ר יוסי בי רבי
בון צריך שיהא איש בראש דפא ואת
בסופה וכו'. בפשוטו יש לפרש דראש דפא
היינו בתחילת הדף למעלה. אבל א"כ היה
צריך להיות ויזתא או עשרת בסופה
(וכדאיתא במ"ס וכדלקמן). וע"כ נראה
לפרש דראש דפא היינו בראש רוחבו של
דף, והכוונה שיכתוב תיבת איש בצד ימין
ותיבת ואת בסוף רוחב הדף בצד שמאל.
וכן מבואר במ"ס (פ"ג ה"ו) דאיתא שם
אמר רבי יוסי בר אבין בכתבן צריך שיהא
איש בראש דפא ואת בסופה בששה שיטין
(עי' בהערה שבסמ"ג ה' מגילה מהדר'
פרבר) עשרת בסוף דפא וכו'. הנה נתבאר
דכותבין תיבת ואת בסוף הדף וכן תיבת
עשרת. וזה לא יתכן לפרש אלא ע"ד
שכתבנו דקאי ארוחב הדף.

ובאמת כבר נתבאר הדבר בדברי
הראשונים ז"ל וז"ל סמ"ג
כתוב במ"ס איש בראש דפא ואת בסופה
ועשרת בסוף דפא ופירש ר"י כזה, ומדקדק
מלשון ואת בסופה דעל כרחינו בסוף
השיטה ר"ל. שאם בסוף הדף והלא אמרינן
שעשרת בסוף דפא, אלא בראש שיטה
ובסוף שיטה רצה לומר, עכ"ל. וכ"כ
בהגה"מ פ"ב ממגילה אות ע'. וכתב שם
דכן כתב מהר"ם במג"א שכתב לעצמו.
ובראבי"ה סי' תקמ"ח העתיק מכתב ה"ר
שמעון וז"ל עשרת בני המן כך כתובים

לא הזכיר אלא דראוי לעשות איש בריש דפא. ונראה שאם היה רואה מש"כ במ"ס עשרת בסוף דפא היה מפרש כפי' הסמ"ג משם ר"י. ור"י גמי הוכיח דבריו משם (ומ"מ מבואר מדבריו להדיא דאין זה אלא ענין לכתחילה ודלא כמ"ש השכנה"ג.

(ב) בנ"א האריך בדיון זה והרבה להקשות על מש"כ הגר"א, וסוף דבריו מסיק דהעיקר כמנהג שנהגו לכותבם בדף שלם בפ"ע. ולענ"ד נראה שאין בכל מה שהקשה כדי לדחות דברי הגר"א. וגם מש"כ לפרש דברי הראשונים אינו מתיישב. דמה שהקשה ממש"כ הב"י דכן נהגו לא קשיא, דכוונת הב"י דנהגו כמש"כ הסמ"ג עפ"י המבואר במ"ס, דכותבין עשרת בסוף דפא בשיטה אחרונה דעשרת בני המן, ולא ואת כדמשמע מסתימת הירושלמי. קושיא השנית לא קשיא כלל דוודאי דפא היינו דף כפשוטו. אבל אינו מוכרח דראש דפא היינו ראשו בגובה וספיר יש לפרש דהיינו ראש ברוחבו. וטעם דלא נקטו לה בלשון שיטה כמו בכל מקום, הוא משום דאין נופל בזה שם שיטה כ"כ, דאין בשיטה זו אלא תיבה אחת מצד זה ותיבה אחד מצד זה. קושיא הג' לא נתבארה דאדרבה מש"כ הסמ"ג והגמ"י בביאור דברי המ"ס מיושבין ומוכרחין, ופי' שהציע הנ"א דחוק מאוד, דמאחר דאמרו איש בראש דפא ודאי מתפרש דואת בסופה היינו בסוף דפא, ולא בסוף שיטה דלא איירי בה. קושיא הד' נראה נמי דלא קשיא. דהא עיקר הדקדוק הוא דלא יתכן דיהיה ואת בסוף הדף ומה הוצרך הגמ"י לדקדק זה מדאמר במ"ס ועשרת בסופה.

וכל זה לא קשה אלא לפי מה שהניח הנ"א דהגמ"י והסמ"ג באו לפרש נמי דברי הירושלמי (ושם לא נזכר דעשרת בסוף דפא), ועפ"ז מיוסד נמי כל דבריו לקמן ביישוב דברי הגמ"י. אבל האמת שלא נזכר בדבריהם הירושלמי כלל אלא דברי המ"ס בלבד. וכיוון שכן ודאי יותר פשוט להוכיח ממה שנזכר במ"ס להדיא דעשרת בסוף דפא. ממה שנוכח מעצמנו דלא יתכן דיהיה ואת בסוף דפא. קושיא ה' ידובר מענינה לקמן סק"ג. קושיא הו' לא קשיא כנ"ל בקושיא הד' וכ"ש בזה.

ומש"כ ביישוב דברי הגמ"י והסמ"ג נמי אינו מתיישב כלל. דהא תינתן אם היו מביאין דברי הירושלמי תחילה היה אפשר בדרך דוחק לפרש דמיתי נמי ההיא דמ"ס כדי שלא נטעה בפי' דברי הירושלמי. אבל כיוון שלא נזכר הירושלמי בדבריהם כלל, ובדברי המ"ס אי אפשר לפרש כן דהא נתבאר להדיא דעשרת בסוף דפא מה הוצרכנו לדקדק ולפרש הדבר. והרי הדבר מבואר לכל קורא ואין בו מקום לטעות. ויותר היה צריך ביאור האין היה ס"ד לפרש ואת בסופה לולי שסיים המ"ס ועשרת בסופה.

אבל הקושיא הגדולה הוא מה שהניח ליסוד פשוט עד שלא הוצרך לפרשו דבשירה זו דעשרת בני המן לא יתכן שיהיו ג' תיבות בשיטה אחת, ועל זה מיוסדין כל דבריו. דאל"כ אכתי יש לומר דריש דפא וסוף דפא היינו בשיטה ראשונה ואחרונה ולא בעי שיהיה נמי תחלת שיטה וסוף שיטה. ודברי

הירושלמי ומ"ס מתפרשים כפשוטם דא
בסופה היינו בסוף דפא. ושיטה ראשונה
כותבין איש בסופה ושיטה אחרונה
כותבין מימין ואת ומשמאל ויזתא עשרת
כזה:

וְהָיוּ הַיְּהוּדִים וְאֶבְדֵי זִמְשֵׁי מֵאוֹת אִישׁ	
וְאֵת	פֶּרֶשְׁנֵדָתָא
וְאֵת	דִּלְפוֹן
וְאֵת	אֶסְפֵּתָא
וְאֵת	פִּוּרְתָא
וְאֵת	אֶדְלֵיָא
וְאֵת	אֶרִידָתָא
וְאֵת	פֶּרְמִישֵׁתָא
וְאֵת	אֶרִיסִי
וְאֵת	אֶרִידִי
וְאֵת	וִיזְתָא עֶשְׂרֵת

וּיְסוּד זה אין לו על מה שיסמוך כלל.
ומ"ש ממלכי כנען דיש בכל
שיטה לכה"פ ג' תיבות וכן בכל השירות.
ולבר מן דין הנה דברי הראב"ה והאו"ז
הנ"ל סק"א א"א לפרש על דרך זה.

ג) בענין המסורה שהזכיר הנ"א, הנה
אמר לי חכם אחד בקי מאוד בעניני
המסורה, שבמאות כת"י מתנ"ך ישנים לא
מצא זה במסורה. וגם לפי הענין והלשון
אינו נראה שנכתב ע"י הקדמונים בעלי
המסורה. גם בבית אפרים שם כתב וז"ל
שו"ר במקראות גדולות במסורה
שסביבות מג"א כתב וז"ל וצריך שיהא
איש בראש הדף וכו'. ואף שנראה שאין
זה מדברי בעלי המסורה הקדמונים רק
מדברי בעהמ"ח והמסדר המסורת בדפוס
בומבירגי וכו' עכ"ל. ומש"כ בנ"א

דהגר"א חזר בו ממה שעשה בתחלה
עשרת בני המן בראש הדף וצוה לתקן
שיהיו בסוף הדף למטה. שמא טעם אחר
היה לו בזה ואחד מן הרואים תלה הדבר
במה שנזכר במסורה.

ד) והנה לענין מעשה היה נראה לעשות
עשרת בני המן דף בפ"ע כמנהג כל
ישראל מדורי דורות. ואף שצריך לכתוב
אותו דף באותיות רבתי אין בזה קלקול.
ואף הגר"א לא הזכיר שיהיה בזה שום צד
קלקול, אלא שהוכיח שא"צ לעשות כן
מדלא נזכר במסורה לכותבם באותיות
גדולות. אמנם באמת יש לדון בזה דמאחר
שנוהגין לעשות אותו דף רחב כמו שאר
דפים באופן שהחלק באמצע השיטות
הוא כפליים מן הכתב ופעמים הוא יותר
מהגליון שבין דף לדף. א"כ כשעושין
עשרת ב"ה בדף בפ"ע באופן שאין באותו
דף שיטות שלימות, נראה אותו דף כשני
דפים חלוקים ותינוק דלא חכים ולא
טיפש קורא איש פרשנדתא דלפון וכו' ואת
ואת ואת וכו', ונמצא דאותו עמוד נכתב
שלא כסדרו. [ובפרט באותן מגילות
שעושין הדפים י"א שיטות ועשרת בני
המן כותבין באותיות רגילות ונמצא
דהחלק באמצע השיטות הוא גדול
מאוד]. ונראה דאם כתב בשאר המגילה
דפים כאלו שאין בכל שיטה אלא תיבה
אחת מיכשר. וא"כ צ"ע גדול האין
מיכשר בכה"ג. ואף דמגילה שחסירה עד
רובה כשירה מ"מ נראה דעשרת בני המן
לעיכובא הוא, וכן נראה מהא דפסלינן אי
לא עשה אותם כשירה וכהלכתה. ושמא
יש לומר דיש לילך בזה כפי הנראה
לתינוק היודע ומכיר צורת כתיבת עשרת

בני המן שהיא כשירה אריח ע"ג אריח ולבנה ע"ג לבנה. ומסתברא דתינוק כזה יבין שהכל דף אחד אלא שקלקל הסופר ועשה הרווח באמצע השיטין גדול מן הראוי.

(ה) ומכל מקום נראה פשוט דאין ראוי לכתחילה לעשות כן (וע"ע לקמן עוד טעם שאין ראוי לעשות כן). ועל כן נראה דהרוצה לעשות לכתחילה יעשה רוחב אותו דף באופן שיהיה הרווח בין פרשנדתא לזאת כשיעור ט' אותיות (כמבואר בב"י יו"ד סי' רע"ה משם הריב"ש) ולא יותר. אלא שעדיין יש לעיין בזה דשמא צריך לעשות רוחב כשיעור ט' אותיות גדולות כאותיות דעשרת בני המן, דכיוון שכותב כל העמוד באותיות גדולות א"כ צריך לשער באותן אותיות. וא"כ אכתי יהיה רווח גדול ביניהם ויהיה נראה כשני דפים. וע"כ נראה דיעשה דפים קצרים דהיינו שיהיה בכל דף כמו כ' שיטין או מעט יותר (דאם יעשה ל' או מ' שיטין יצטרך להאריך האותיות הרבה ויקלקל צורתן. לפי שיהיה אורכן כפול שלוש או ארבע מרוחבן), ויעשה אותיות עשרת בני המן כמש"כ הנ"א והיינו שיהיה רחבן כרוחב שאר אותיות אלא שיאריך גובהן. ובזה יוכל לעשות הרווח באמצע השיטין כשיעור ט' אותיות מכתב הרגיל, באופן שיהיה נראה הכל כדף אחד.

ומ"מ נראה דהעושה כדעת הגר"א והחת"ס לא הפסיד וכמו שנתבאר לעיל שזהו דעת הראשונים והב"י. והעושה כן ראוי שיעשה המגילה על מ"ב שיטין. דדעת מהר"מ בתשב"ץ (סי' ק"פ) וכ"כ בתשובה מהדו' קרימו' סי' ס"ו) די

לכתוב המגילה במנין שיטין כמו בס"ת. (ומש"כ שם בסו"ד ומיהו במגילה נראה דאין להקפיד וכו', הוא מהגהת רבינו פרץ). ומ"מ נראה דאף באופן זה אין נראה עשרת ב"ה כשני דפים, לפי שיש באותו דף גם שיטות שלימות. מ"מ גם באופן זה יש לכתחילה לעשות רוחב אותו דף פחות משאר דפים באופן שיהיה הרווח באמצע השיטין לא יותר מ' אותיות. דהא טעם שעושין רוחב העמודים כשיעור ג' למשפחותכם ולא יותר הוא משום שביותר מזה עיניו משוטטות כדמאירנן מנחות ל' א' ופרש"י שם שכשהדפים רחבים טועה בראשי השיטות. וה"נ בעשרת בני המן כיוון שאין בכל שיטה אלא תיבה אחת מכאן ותיבה אחת מכאן עיניו משוטטות וטועה בראשי השיטות, אלא א"כ ממעט הרווח שבאמצע השיטות.

(ו) בענין מה שנתחדש בדורות האחרונים לעשות מגילה של י"א שיטין, כדי שיוכלו לכתוב עשרת בני המן בדף בפ"ע באותיות רגילות. הנה עצה זו כבר הזכירה הב"א בתוך דבריו וכתב דנראה דאין זה הגון לעשות כן ע"ש טעמו. ובאמת נראה דמאחר דדעת הראשונים דא"צ לכותבם בדף בפ"ע וכמש"כ הגר"א והחת"ס והבית אפרים. אלא שרוצים להחזיק המנהג שנהגו מדורי דורות לכותבם בדף בפ"ע. א"כ ראוי נמי שלא לשנות ולכתוב באופן זה, דבדרך כלל כשכותבין ב"א שיטין רוחב העמוד יתר על ארכו. ועי' באה"ע סי' קכ"ה סי"ג ובב"י שם דמבואר דישיטין סוברין (בב"י שם כתב לדקדק כן מדברי הסמ"ק, אבל באמת גם מדברי סה"ת וסמ"ג משמע הכי, שהרי כתוב דין

זה בתוך דיני הכתיבה ולא בדין הקלף ע"ש) דצורת ספר הוא באופן שאורך הכתב מלמעלה למטה יתר על רוחבו ואם לא כן נקרא אגרת. וכ"כ בסדר הגט (אות ס"ז) לעשות הכתב ארכו יתר על רחבו. ואף דיש לומר דאדרבה הכי עדיף טפי משום דמגילה נקראת אגרת, הנה כבר אמרו במגילה י"ט ע"א, דנקראת נמי ספר, וכיוון שנהגו מעולם לעשותה בזה כדין ספר ודאי ראוי לכתחילה לעשות באופן זה.

שום חסרון. דדברי הגר"א מתפרשין כפשוטן שנתכוון להוכיח ממה שלא נזכר במסורה לעשותן באותיות גדולות, דאין הכרח וצורך בזה. וכן כתב בבית אפרים דזו כוונת הגר"א. וגם הנ"א שנראה שהבין דכוונת הגר"א לומר שאין ראוי לעשות כן (וכ"נ בשעה"צ אות ט"ז), מ"מ איהו גופיה ס"ל דאין בזה גריעותא, כיוון שהוא דף שלם בפ"ע, כמש"כ שם בגר"א. וכ"כ בשערי אפרים שער ו' סי' נ"ה והובא בשעה"צ. ואף שיותר נאה לעשות כל המגילה באותיות שוות. אבל כיוון שאין בזה צד קלקול וכך היה המנהג מדורות אין לשנות המנהג לכתחלה במקום שיש בו צד הפסד וכמשנת"ב.

ומה שחושבין להרויח בזה שלא לעשות האותיות גדולות משאר אותיות הנה באמת לא מצינו מי שסובר דיש בזה

העולה מכל הנ"ל:

(ב) הרוצה לעשות מגילה עפ"י המבואר מדברי הראשונים (מלבד הא"ח) והב"י, וכמו שכתבו הגר"א והחת"ס. יש להדר לעשות דפי המגילה על מ"ב שיטין, ועשרת בני המן יכתוב באותיות רגילות ב"א שיטין בסוף הדף למטה. ואותו הדף יהיה רחבו לכתחלה קצר משאר דפים וכנ"ל אות א'.

(א) הרוצה לעשות מגילה עפ"י המנהג שנהגו לעשות עשרת בני המן בדף בפני עצמו, יעשה דפי המגילה מ-כ' שיטין או מעט יותר. ועשרת בני המן יכתוב באותיות ארוכות, אבל יהיה רוחבן כשאר אותיות המגילה וכמש"כ הנ"א. ורוחב אותו דף יהיה קצר משאר דפים, באופן שיהיה הרווח בין פרשנדתא (שהוא השם היותר ארוך מעשרת בני המן) ל- "ואת" כשיעור ט' אותיות ולא יותר.

